

Ах Чыр

ISSN 0206-4340

Азәрбајҹан дили вә әдәбијјат тәдриси

„Азәрбајҹан мәктәби“
журналына әlavә

1989 1

Бөјүк Вәтән мұнарибәси илләриндә әдәбијатымызда ушаг сурәтләrinин тәсвири

В. И. Ленин адьына АПИ-нин
баш мүәллими

Бөјүк Вәтән мұнарибәси деңгүндә жазычы ва шаирләримиз жалызы аталарын қабіхәдәкі гәһрәманилыгларынын совет халғынын истәр қабіхәда, не-тәрсә дә архадакы ирадә мәнкәмлігіни тәрәннүм етмәкка кишајатламып-диләр. Онылар баша дүшүрдүләр ки, ушаглар үчүн жазылан эсәрләрдә онларын өз һәмжашылдарынын сүрәти ве-риләрсә, бүнларын деңгүш сәһнәләрни тәсвири едиларса ушаглар мұнарибә нағызында, онун даңшатлары нағызында даңа айдан тәсәввүрә малик олар да дәрк едәрләр ки, фашизм гарышы мубаризәдә тәкчә бөյүкәр јох, ушаглар да иштирак етмәлідір. Бу чүр асәрләр ушаглары даңа да рүхләндірір, онларда өз ғүвәнләрінә инам жарадар.

Шүббәнесін ки, қабіхә хәттіндан жүзләрде километр аралыда жашајан Азәрбајҹан шаирләре бәзиләр мүстәсна олмаг шәрттәрдә билавасито мұнарибәдә, деңгүш мәјданларында, партизан һәрәкатында иштирак етмәнш, ишғал едилмиш торпагларда жашама-мышлар. Демәли, деңгүш сәһнәләрниң өз көзләрі ила көрмәмешдиләр. Лакин онлар күндәлік мәтбутын изләзір, госпиталлардақы жарапы деңгүшүләрни динләйір, ишғал едилмиш торпаглардан көчүруләнләрлә сөһбәт едір, истичәдә деңгүш мәјданларында, партизан дәстәләрнінде вә ишғал едилмиш торпагларда икидлик көстәрән ушаг, женинітмә вә қаңчлар нағызында әтрафлы мәлumatы, неча дејәрләр, бириңи әлден алдырылар. Тәбиидір ки, жазычы тәхәjjүлү дә өз бәйрәсінін верир вә истичәдә мұнарибә кедә-кедә Азәрбајҹан ушаг поэзијасында гәһрәман ушаг сурәтләре жараныр, онларын деңгүш сәһнәләрни тәсвири олунурду.

Орта мәктәбдә шакирләр Бөјүк Вәтән мұнарибәси илләринде совет халғынын гәһрәманилыгынын вә рәшәдтәнин бәдии тәсвирини верен бир сыра эсәрләрде таныш олурлар. Ашағы синиғләрден башлајарақ кичик жашлы мәктәбліләр өз һәмжашылдарынын һәјатына һәср олунан белә эсәрләр вә сиңасыла фашизмни төртдиң чинајет-

кар һәдисөләрни шаһиди олур вә онларын кичик гәләбләрнің Вәтән мәнбәбәт һиссләре даңа да чошур.

Мұшаһидләр көстәрір ки, кичик жашлы мәктәбліләр һәмжашылдарынын икидлик вә гәһрәманилыгынын бәдии тәсвирини экс етдиရән асәрләре даңа бөјүк марагла охујурлар, онлар жалызы программа үзәрә нәзәрә тутулан асәрләрле кишајатламып, алғава әдәбијатта да мејл көстәриләр. Мұзалимләр шакирләрни алғава әдәбијатта башга сезле десәк, программа дахил едилмәжән Бөјүк Вәтән мұнарибәси илләринде С. Вурғун, Р. Рза, Н. Рафигбәли, М. Дилязи, М. Сейидзадә, М. Рзагулузадә, М. Рахим, З. Хәлил, И. Солтан, Э. Фәвзи вә б. асәрләре мұнарибә илләріндә олдугу кими инди дә бала-ча охучуларын вәтәннөрвәрлік рүнүнда торбия олумасы ишинде мүһим рол ојнајыр.

Мактабләрдә һәмнин илләрдә газэмә алынаш асәрләрдә шакирләрни таныш етмоји вә тәхминән көстәрилән мә'лumatы вермөји фајдалы һесаб едирик.

С. Вурғунун «Пионер маршы» (1941) шеңрина ушагларын гәһрәманилығы, деңгүш сәһнәләрни дејіл, онларын арзуу, ата һәсраты, фашизм нифроти, бөјүйәндә икидлик көстәрмәк иетін вә с. тәрәннүм едилмишдір.. Шаирин тәсвири етдији пионер дејір:

Әскәрлија дүшмүр жашы...

Дүният кетди вә гардашым.

Фашистләр олым жазыр,

Мұрakkабим, галомдашым.

(С. Вурғун. Сенілміш асәрләре. I чилд. Бакы, Азәрношр, 1954, сән. 116).

Сонра о. ѡолдашларына мұрағнат еділ онлары сүнбүл вә мејәс жыгмага, «Нәр нүбәрдан» Гызыл Ордуя пай көндәрмөјә чагырыр вә билдирир ки, инди кәрек:

Аյыг-сајыг доланаг биз,

Узаг көрсүн көзләримиз...

Көрүнмәсін јурдумузда

Мұхәннэтдән, намәрддән из

(jenen орада).

Ахырда исә өзү вә ѡолдашлары адымдан дејір:

Анд ичирек сәһәр-сәһәр,
Шаһид олсун көjlәр, јерләр,
Ордуныза бир архадыр.
Галстуклу пионерләр

(енэ орада, тэн. III).

Мұғарібә илләрнің «Гыш кечесі» (1942), Н. Рәфібайлинин «Балық гәрәмән» (1942), М. Рахимин «Наташашың өлүмү» (1943), және с. асарларда да бу чүр ғәрәмән, оның мөдтілдері тасири болунура.

Д. Дилябзин «Өлмөз хатир» (1942) шеңриңдә көстрән ки, Украинаның кеңиңи чөлзарлы јаңар, һөр жаңда дүшмәни изи көрүнүп, харабазарылгы, мејіндәр, ган...Белә бир заманда фашист танкылар од саңараг әсовет қозандың ишүмчесидир. Кондин азындың соң даңыла ганаңын гәләр вурушур. Лакин гүвәләр барабар олмадынын учын али си-лаң тустан бутын огуулар мешшәләр чалынған. Аттылар қондай чыкыбы кет-диңи вахт архадан бир ушат аттала-я-ағайда олар җаңошын, аттыларда җа-нашын гачыр, бир атын ялланыннан туттур.

«Мон да кетмәлијэм кетсәніз нара»
—ейир (Диабази М. Хатыралар,

Бакы, Азэрншр, 1945, сан. 78).

«Лакин, о бәхтияр азад көнд наны? Гаралың, түстүләр сармыш дөрд жаңы, нәр тәраф тымсызы од ичинидәдир. Бунлар хојалымыдыр, јохса ки, издири? (Сөнни арабы).

Ушаг бу мэнзарани сеир етгидакан соңра дингитга баҳаҳи көрүр күн, көрпәләр од инчада яныр, аниалар балаларыны хилес эстеп, үчүн өзлэрини одуу, аловун инча атылар. Кандын чамашты вәлүр, лакин дүшмэнэ тасым ол-мурлар. Бу мэнзарани көрөн ушатталынганда биссек баш галдырыр. О, алманларын јерөшлүндин бинаја жахыншырыр. Алман кешинчилерди сүнкүнү ирили узатса да, ушаг горхуб көрүнчелүүнүн чарсы оғлан:

Сакит, һоячансыз, сојләйир ки.—мән
Сизин баштынызы тез көрмәлијем,
Бирча тез көстәрни штабы, кедим,
Оилары, бир иш вар, хәбәрдәр един
(иена орада).

Ушагын вачиб бир иш һаттында мә

умат өрмөк истемаси алмай забыт-
ларидин мараг дагуур. Оның ушагы
дорнай гәрәпкән көтириләр. Ушаг
корып ки, орада алты изөр фашист
забити мәшәвир еди. Оныңдан би-
риң үшага гәззәл-гәззәл баһыб
сорушур ки, тез ол, де кәрәк бура на
үчүн қалымсан! Ушаг вәзүнү чох там-
киниң апарты, фашистлар бир гәдәр
да жанаңыз ве дејир:

...Калдаки елжын хәбер
Көндән партизанлар
чыхкын кетдиләр
намысы да атлыжай онылар дүзү
(ена орада).

Забитиң гәззәбән үзү гырышыры.
Мүзәллиф бүндән сонракы надисса-
лари белә тасвир еди:

Бир аддым иралы қаләрәк ушаг
Оның ора ганды, ора,—дејир баҳ!
Дәрнал гумбарамын галдырыр која
Лашасын севимли Украина!—дејир
Аттыр гумбарамын о гадэр ани
Орда күла денүр о алты чани
Гәйрәмәллар кими чаныны ушаг
Кеззәл Вәтәннан гурбан верир, баҳ
(ена орада).

Эсэрлэх таныш олал балчма охуулж лар ба икнүүд шағынчы ватаншырварлариди, нийн гарылт вэ онун бу шүгээтийн дээ, федэвакарлыгын нүүмнээ кетүү рүүрлэл. Онлар дээрк эдирнээр ки, душмана гаршиж мубизадаа мэлээ бэлэх нээж рөхөт этийг лазыгмынч. Чүнки ён гарынчны, азадлыг вэ истиглийжүүт угруулж да мубизарыг ватаншырварлэри олан биш халт гэвэх вахх басылжас, мэйн олжас.

Бејук Ватан мұнарибесін иялордидар
жәрдемнан шаша суралып жарадан
онларын деңгүш сабынан төсвін
еден шаңырлардан бири да М. М. Сейділ-
зададыр. Оның билавасында мұнарибесі
мөмкенсендегі жағдайы «Эсарларда» (1942)
алды шеңберде Гәмэр алды бир ушан-
ғын бағында көзін мүсбіттәр төсвін
олунып. Гәмэр ата-анасы да Украина
наның сағалы жерләріндегі биринші
динчалардың мұнарибесі башланып.
Оның атасы қабынға жолланып, аз со-
ра Гәмэр атааны да итирип вә ја
жерләрда тәк галир. Алманзар мұхаби-
таты оларға о јерләрде ишталған едір, Екінші
светтегі күннен көзінен атына лаңыздын вә аз

мэр дүшмэнлэрин болго дэгэдэг
ман забитларинин биринчин евиндэг
эсир оулур. Забитин арвады Гамара кэ^т
вериб, ишыг вермийр. Көрпә гызычы
куй чыхандан кече ярыснын киймэл
дүшмэнин евиндэг гуллугчулуг едигээ
забитин арвады яңа дэ разы галмай

јыб ону дејүр, сөјүр. Гамэр тез-тез ата-анасыны хатырлайыр, алгаярып:
Душунчылар:—Эзиз ана,
Артыг көндүм дөнди гана.
Но оларды бир до жена
Баш гојайдым дизэлэрни
(Сейназада М. Бизим еллэр. Бакы Азэршыр, 1943, сцен. 52).

Гәмэр чоң кечмәдән ениңде олдугы
забиттың ениңде өз чөсартины буруз-
вери. Оның тапанчасыны халычт-
кетүрүб ғонгуулзула жаңаја. Миш-
дајыра вери, мұымын хәбәрләрни пәрті-
занларда чатырып. Гәмэр түтгүл-
жолдан гайтармад мұмкүн олмұр.
Көрән забит арвады гајнар самовары-
гызын тәсениңе төкүб оны жандырып.

Эсар жазылдыры дөврдә охучулардың гөттесін чөлб етдијини пәзэр ала. М. Сейидзәде онун эсасында «Гәмәл» (1943) адлы үч пордады мәненүм би-жазып.

Пјесад азәрбајҹанлы пионер Гәмәрин Украиналы әрафигәси Нина и достлугундан, мүһарбиәнни башла масындан, Нинаны өлдүрүлмәсенді Гәмәріндың дүшмәсендәкі вә с. б. едилир.

Мұнарида илләрнің поезиясында әлемнан ушаг суретлөр жарадын да ларны деүшү салынғаннан тақсирле береп шашларлардан бирнә де Исем Солтандыры. Беүк Ватан мұнарида илләрнің дејүшін ордуда хидмет шашында жаңайтын тасвир етдін бағыттағанда да оның тасвиринде шашларының инкілаптыйнан шашынды мушшуд. Шашын ше'рлеринде анықтаса, 1941—1945-чы илләрдә шашындың жүшүүчү «Израил» да да, сабын гозелдиң көрүнүшінде «Бизим Саша» (1942) жана «Иккىй газлар» (1943) ше'рлеринде шашындың сиңгаттын чөлөндейді.

Ше'рин гоһрәмани 12 јашлы Саша
партизан Достасинни кашифийатыны-
лыр. О, дәфәләрәлә кошкүйнәт кедир,
сөнүнчү дафә фашистләр оны дөврә-
алыр, балача Саша вазын итирир, та-
панача иле 2 фашист белдүрүр. Шашы
бу сөнинен белә төсөвир едир.

Лакин тұртарынча онуи күлдесін
Дыхың іерә ону жумрук зәрбесі.

Сашана тутуб штаба көтүрүп, пар-
тизанлардың жерин демаснын тазэй-
едирилдүр, лакын Саша оныларда разы-
малышыр в билиндүр сирри дүшмеше-
верми. Фашистләр ону дејүр, си-
нинин устуңда тоңган газалыларды да.
Саша яено да сатынгылаш еттир. Найна
жотону кандын ортасында дар аягачы-
дан эсемга анырылар. Саша бирдән

Исмаїл Солтан «Никид гызлар» шेңида иес кичик јашлы гызларыны—Анja ва Лизапан партизанлары жемактапардыглары заман фашистләрлә үзүү үзү колмасинни ва жахланыларыны тасвир еди:

Гылаз депур бир аслана.
Короглу ток гәһрәмана.
Гырыб-төкүр явсылары.
Лүйүүрлэр меше сары.
Анија дейир: Лиза, тез көл,
Ләнкисек иш олар эңкэл.
Гурттарымдың мәнин күлләт
Көмәйина кале билгем.

Нэхэйт дүшигэн энэтсэндэ олан бу-
часур гызлар фашистлэрээсир душ-
момок учун өзлөрний гајдан атыб ал
дүүрүлэр.

Мұнарибенің ағыр күлпелділік дағыннатымызда ғарадылар Саша, Айша Лиза және б. белгі сураттар миңнегілдер арақасында олар ушагалар баша дүшүрділдер көп, дүшменин гарышы мен айдалар мұбындаса апармады залымдарды.

Мұнариба ғаландаридің көркемшіл үшінші жағызымы М.Р.Затулулдауда да ушагалардың өзтегінен өзаралық рүбіндегі тарбия олуда маңаралында хүсус әлемнің көб аспекти «Гаршын жүвасы» (1943) по «Лейла»

(1943) поемаларыны јазыр. Бу поемаларда мүэллиф балача гәрәмнәлә

рын иккидиңинни тәрәншүмүнә хүсуси диггәт жетирмиш, Вәтән мұнарибәсінің да партизанларла чијин-чијина вурушан, мислиен рәшадәт көстәрән пионер—Лејла вә Арслан суратларини жараптышдыр. Шашың һәр икі эсәрини мөвзусуну јенә дә мұнарибә дөврүнүң ән актуал мәсәләләрдән бири олар партизанларда әлагә сахлајан, онларда бирқа вурушан шуагларының најатындан көтүрмүшдүр. Охуучы әօрдә Арслан вә Лејланың мәрдлік, ҹасарат, Вәтәнән сонсуз мәһәббәттүнни тәсвири едән сәһиәләрле таныш олдугча фашизмә инфратлары гат-гат артыр.

«Гарангуш јұасы» поемасының гәһрәмәни пионер Арслан шүурлуда сурэттә дәрк едип ки, өзүнүң вә һәмәјашылдарының шан вә хошбәхт, гајғысызың вә азад һәјаты угрунда мұбаризә апармаг, шұчаэт көстәрмәк вә лазым кәләрсө бу жолда өлмәк лазымдыр.

«Лејла» поемасындағы Лејла партизан дәстәсінин, иечә дејәрләр, сағалидір. Мұзллыф оны охучулара белә тәгдим едір:

Лејла—партизан гызы

Партизаның нағаси,

Рабитәчилик иди,

Дәстәдә вәзиғеси. (Рзагулузадә

М. Гарангуш јұхасы. Азәрнеш, 1945, сән. 36).

Лејла партизан дәстәсилә мәһкәм әлагә сахлајыр, онлара вахтында вә дүзкүн мәденият верир, әрзаг вә кейим шејләрі чатдырыр. Маһз Лејланың партизанларла әлагәсі пәтичәсінде

фашистларин әлини дүшән бир кәнд дүшмәндән азад едилүүр, һәбс едилүүр бир груп совет адамы өлүмдән гүартырыр.

М. Рзагулузадә һәр икі поемада гәһрәмәни пионерләрні—Арслан вә Лејланың бадин суратларини бејүк сәнәткарлыгы гәләмә алмышдыр.

Э. Фөзинин «Партизанлар» (1942) ше'рнин гәһрәмәни да ушадыр. Партизан дәстәсінде кәшфијатты олар Миша мұнарибәсін илк күнләрнәнде жетим галмышдыр. Догма кәндін евләрнин фашистләр тәрәфиндән жандырылмасыны көрән Мишада фашизмә гаршы инфрәт һисси гат-рат артмышдыр.

Миша партизан дәстәсінә ғошуулур. О, һең бир чәтиллікден, һәтта өлүмдән белә горхмур.

Мұхтәсәр шәқиүлда бәңс етдијимиз бу асәрләр, үмумијәттә, мұнарибә дөврүнде Азәрбайжан әдәбијатында жарапан мұнарибә мөвзусуна һәр едилән белә асәрләр кичик мәктәбліләрнін вәтәннәрвәрлик тәрбијәсінде мұнгым рол ојаңа биләр. Бу асәрләрдә мұнарибә илләрнин ачылығыны да-дан, бүтүн дәһшәтләрі көрән ушагларыны мәнәви кејфијәтләрі, сарсылмаз ирадәләрі, мәһикәм, женилмәз характерләрі бејүк бир илhamla тәрәнинүм едилди жүчүн бу күн парта архасында әjlәшән балача охучуларын вәтәннәрвәрлик тәрбијәсінде бу асәрләрден истиғадә едилмәснин мәсләкәт көрү-рук.